

XOJA ISMAT BUXORIY FALSAFASIDA INSONPARVAR JAMIYAT VA FAROVON HAYOT HAQIDAGI QARASHLAR

Raupova Ra'no Soyibovna

**Buxoro davlat universiteti, Islom tarixi va manbashunosligi, falsafa kafedrası
dotsenti**

Buxoro, O'zbekiston

raupovarano83@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada temuriylar saltanatida amirzodalarga ta'lim va tarbiya bergan bilimdon mudarris, davlatning ijtimoiy, ma'naviy va madaniy hayotida bevosita ishtirok etgan mutafakkir, temuriy shaxzodalarga davlat ishlarida o'z maslahatlari bilan yordam ko'rsatgan, jamiyatni barqarorlashtirishda o'z hissasini qo'shgan davlat arbobi Xoja Ismat Buxoriy hayoti va faoliyati yoritilgan. Shu bilan birga, Xoja Ismat Buxoriy asarlaridagi borliq va haqiqat, jamiyat va davlat, imon va e'tiqod, axloqiy poklik va ma'naviy barkamollik, go'zallik va farovonlik kabi gumanistik g'oyalari o'z ifodasini topgan.*

Kalit so'zlar: *tasavvuf, tariqat, insonparvarlik, ma'naviyat, ma'rifat, imon, ezgulik, halollik, bag'rikenglik, jamiyat.*

VIEWS ON A HUMANISTIC SOCIETY AND A PROSPEROUS LIFE IN THE PHILOSOPHY OF KHOJA ISMAT BUKHARY

Raupova Ra'no Soyibovna

Bukhara State University, associate professor of Islamic history and source studies, philosophy department

Bukhara, Uzbekistan

raupovarano83@gmail.com

Annotation: *This article describes the life and activities of Khoja Ismat Bukhari, a scholar who educated princes in the Timurid dynasty, a thinker who directly participated in the social, spiritual and cultural life of the state, and a statesman who contributed to the stabilization of society. At the same time,*

humanist ideas such as existence and truth, society and state, faith and belief, moral purity and spiritual perfection, beauty and prosperity were expressed in the works of Khoja Ismat Bukhari.

Keywords: *sufism, order, humanitarianism, spirituality, enlightenment, faith, virtue, honesty, tolerance, society.*

ВЗГЛЯДЫ НА ГУМАНИСТИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО И БЛАГОПОЛУЧНУЮ ЖИЗНЬ В ФИЛОСОФИИ ХОДЖИ ИСМАТ БУХАРИ

Раупова Рана Сойибовна

**Бухарский государственный университет, доцент кафедры
исламской истории и источниковедения, философии,**

Бухара, Узбекистан

raupovarano83@gmail.com

Аннотация: *В данной статье описывается жизнь и деятельность Ходжи Исмата Бухари, ученого, воспитавшего князей династии Тимуридов, мыслителя, непосредственно участвовавшего в общественной, духовной и культурной жизни государства, а также государственного деятеля, способствовавшего стабилизации общества. В произведениях Ходжи Исмата Бухари нашли выражение такие гуманистические идеи, как существование и истина, общество и государство, вера и убеждения, нравственная чистота и духовное совершенство, красота и процветание.*

Ключевые слова: *суфизм, тарикат, гуманизм, духовность, просветительство, вера, добродетель, честность, толерантность, общество.*

KIRISH

Xoja Ismat Buxoriy murakkab bir davr bo'lishi bilan birga temuriy hukmdorlar boshqaruvidagi jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy hayotining o'ziga xos rivojida bevosita ishtirok etdi. O'zining adolatli, insonparvar jamiyat, farovon hayot barpo etish haqidagi g'oyalari bilan temuriyzoda hukmdorlarga o'z ta'sirini o'tkazdi. Mirzo Ulug'bekning Xoja Ismat Buxoriyni saltanat saroyiga taklifi

ijtimoiy-ma'naviy hayot bilan chambarchas bog'liq holda ijod qilishiga va Mirzo Ulug'bekning yaqin maslahatchilaridan biriga aylantirdi.

MUAMMONING O'RGANILGANLIK DARAJASI

Xoja Ismat Buxoriyning hayot yo'li, shaxsiyati va ma'naviy merosi hususidagi tarixiy, tazkiraviy tusdagi ma'lumotlar Davlatshoh Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro", Abdurahmon Jomiyning "Bahoriston", Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois", "Mezon ul-avzon", Xondamirning "Habib us-siyar", Ali Taqiuddin Koshoniyning "Xulosat ul-ash'or va zubdat ul-afkor", Amin Ahmad Roziyning "Haft iqlim", Abdullo Kobuliyning "Tazkirat ut-tavorix", Mirsaid Roqim Samarqandiyning "Tarixi kasira", Lutf Alibek Ozarning "Otashkada" asarlarida o'z ifodasini topgan.

Jahon ilm-fanida mutafakkir merosi, temuriyzodalarga bag'ishlangan qasidalari, bag'ishlovlarini tadqiq etishda sharqshunos olimlar Ye.E. Bertelc, I.S. Braginskiy, Herman Vamberi, Ahmad Karamiy, K.N. Zelinskiy, L.I. Klimovich, A. Krimskiy, Yan Ripka, Ehson Yorshotir, A. Syemyonov, T.G. Shevchenkolarining tadqiqotlari beqiyos ahamiyatga ega.

MDH olimlaridan I. Mo'minov, C. Ayniy, V. Abdullayev, A. Qayumov, A. Mirzoyev, X. Mirzozoda, A. Jonfido, E. Rustamov, R. Vohidov, T. Qorayevlarning Xoja Ismat Buxoriy merosi bilan bog'liq izlanishlari muhim ilmiy - nazariy ahamiyatga ega.

Mustaqillik yillarida bu mavzu tadqiqi borasida A. Mirsafojev, S. Bobokalonovlarning filologik tahlillari yuksak ijod va orifona she'riyatiga xolis baho berishda muhim ilmiy qimmatga ega.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ilmiy ishda analiz va sintez, analogiya, umumlashtirish, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, germeneytik kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Mirzo Ulug'bek temuriyzoda sifatida saltanat manfaatlarini ko'zlagan odil hukmdor va ma'rifatli inson va e'tiqodli shaxs bo'lgan. Ulug'bek o'z davrida madrasalar qurdirib, diniy bilimlar bilan birga dunyoviy bilimlarni ham o'rganish

uchun imkoniyatlar bo'lishi tarafdori bo'lgan. Ilm-ma'rifatni qo'llab-quvvatlagan. Ulug'bek o'zi tomonidan qurilgan binolarga "Mening uylarim, masjidlardir, kimki uyida tahorat qilib, mening uyimni ziyorat qilsa, hurmatimga sazovordir" [1], - deb yozdirib qo'yganligini ko'rish mumkin.

Xoja Ismat Buxoriyning "Ismat" laqabi "poklik", "halollik" ma'nosini beradi. Zero, Xoja Ismat Buxoriy butun umrini halollik va poklik bilan yashagan. Islomning iymon, e'tiqodga, ezgulikka, halollika, poklikka, bag'rikenglik, insonparvalikka chorlovchi g'oyalarini o'z asarlarida xalqqa yaqin bo'lgan tilda yetkazishga intilib yashadi.

Xoja Ismat Buxoriy islomning insonparvar yo'lini tanlagan. Shu ma'noda uning merosida diniy-falsafiy masalalar yechimida ahli sunna va jamoa e'tiqodi asosidagi mo'tadil axloqiy-tarbiyaviy g'oyalar talqinini kuzatish mumkin.

Mutafakkir merosining ekzistensial mohiyatida inson hayotining ma'nosi, mazmuni, tiriklik ne'matining bahosi o'z ifodasini topadi.

Xoja Ismat Buxoriy o'rta asrlar xususan Amir Temur vafotidan keyin temuriyzodalar davridagi toju-taxt uchun kurashlar, jamiyat hayotidagi noqisliklar, insoniy munosabatlardagi darz ketgan qadriyatlarning guvohi bo'lgan. O'zi saroyda yashasada faqirona xotirjam hayot kechirishni ma'qul ko'rgan. Podshohlik mulkidan ma'naviy mulkning ulug'ligini ta'kidlagan:

Ahli fazlro jonib maqsud rohi digar ast,

Mulk ma'inro farug' az podshohi digar ast.

Mazmunan tarjimasi:

Fozil ahli uchun maqsad muhim o'zgacha yo'ldir,

Ma'naviy mulk podshohlikdan ustundir.

Demak, mutafakkir fikricha, fozil kishilar uchun har qanday boylik ma'naviy boylikdan ustun bo'lolmaydi, insonning ruhiy-ma'naviy olamining boyligi uni yaxshi yashash, jamiyatda, kishilar orasida o'z o'rniga ega bo'lishga yo'l ochadi. Insonlarni iymonli, e'tiqodli, halol, pok, ma'rifatli bo'lishga undaydi. Bu fazilatlariga ega bo'lgan shaxslardan iborat jamiyat odil va ma'naviy barqaror bo'lib farovonlikka olib boradi.

Xoja Ismat Buxoriy merosida “ilohiy ishq” ontologik asnoda ifodalanadi. Bu albatta tasavvuf falsafasiga xos xususiyatlardan biridir. Chunki, sharqda tasavvuf adabiyotining shakllanishi va rivojlanishida bu mavzu o‘ziga xos tarzda irfoniy mohiyat kasb etgan. Olamning yaralishi, insonning Haqqa muhabbati va Haqning insonga muhabbati masalalari aynan “ilohiy ishq” tushunchasi bilan dalektik bog‘lanadi. Insonning mohiyati botinini poklash, botiniy ibodat, qalb tozaligi va Haq vasliga yetishish yo‘lida namoyon bo‘ladi. Xoja Ismat Buxoriy o‘zining nazmiy asarlari temuriylar davri madaniy yuksalishiga munosib hissa qo‘shgan mutafakkir bo‘lishi bilan birga jamiyatda yuqori mavqega ega bo‘lgan tariqat ahllari, oriflari, olimlari bilan yaqin munosabatlarda bo‘lgan. Ulardan tariqat odoblari, tavhid asrorlarini o‘rganganligini ayniqsa, naqshbandiya vakillariga ixlosi juda yuqori bo‘lganligini ta’kidlaydi. Shuningdek, Xoja Ismat Buxoriyning oshiqona g‘azallarini falsafiy tahlil etarkanmiz, quyidagi baytlar e’tiborimizni tortadi:

Ishq ast, ki sham’i ma’rifat ravshan az o‘st,

Payvasta sharobi shavqi mardafkan az o‘st.

Xoki rahi oshiqon ba xud xoham burd,

Chun ro‘zi qiyomat obro‘yi man az o‘st [2].

Mazmuni:

Ma’rifat sham’ining oydinligi ishqdandir,

Mard-erni vujudga keltiradigan shavq sharobi undandir.

Men ketish vaqtimda oshiqlar yo‘li tuproqini etmoqchiman,

Chunki qiyomat kuni obro‘yim undandir.

Ma’rifat ilmi tasavvuf tariqatlarining natijasi va bevosita davomchisi sifatida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Tasavvuf, tom ma’noda haqiqatni bilish va shu asosda ilohiy zotni sevish manbaidir. Tasavvuf ma’rifat aql o‘lchovlaridan yuqori turadigan ilm hisoblanadi va inson qalbi irfon mahzaniga o‘xshatiladi. Shuning uchun bu ta’limot qalb orqali inson o‘z asli bo‘lgan haqiqatni bila oladi, - degan fikrda turadi va tasavvufga mohiyatan haqiqat deb qaraladi. Xoja Ismat haqiqiy oshiq ma’rifatli bo‘ladi, ya’ni asl haqiqat unga ayon bo‘ladi, - deydi. Shu bilan

insoniylik sifatleri mujassam, tasavvuf ahli eran, mard deydir mard komil insonlarni ham Xoja Ismat ishq vujudga keltiradi deydi. U bunday oshiqlar oyogʻi tekkan tuproq ham kimiyoi saodat boʻlib, qiyomat kunida insonni obroʻli qilishini yozadi. Donishmand shoir ruboiylarida mohiyatan kamtarinlik, niyozmandlik, halimlik, faqirlik va haqirlik fazilatlarini tarannum etadi. Inson kamolotiga daxldor boʻlgan oshiqni haqiqiy hur va erkin kishiga aylantiradi. Alloh ishqini insondagi ilohiylik sifat deb qarab, uni vujudga keltiruvchi manba, kuch-quvvat, qudrat manbai sifatida ishqni yuqori baholaydi.

Har bir jamiyatda jamoatchilik fikrini toʻgʻri ilgʻab oladigan va uni toʻgʻri yoʻnaltiradigan, xalq dardi bilan yashaydigan peshqadam vakillari, maslahatchi-siyosatdonlari boʻlgan. Ularning oldida xalq dardidan ogoh boʻlish, amaldorlarga rahnamolik qilish, zarur paytda saltanat va davlat siyosatini himoya qilish, umummillat manfaatini koʻzlab, jamoatchilik fikrini inobatga oladigan rahbarga maslahat solish, shuningdek, ularga ilmiy-asosli toʻgʻri yoʻl-yoʻriq va koʻrsatmalar berishdek mushkul vazifalar turgan. Ana shu jihatlarni inobatga olgan holda Xoja Ismat Buxoriyni koʻrsatilgan talablarga mos shaxs edi, - deya olamiz. U haqiqatan saroyda oʻz oʻrniga ega boʻlgan donishmand va fozil inson edi. Chunki u oʻz zamonasining yetuk qasidagoʻy shoiri, tafakkuri keng “Movarounnahr buzrukvorlaridan” edi. Qasida, ayniqsa, marsiya yozish juda murakkab va nozik masala. Zero, hech bir ijodkor ijozat olmasa yoxud talab etilmasa, oʻz-oʻzidan jurʻat etib Amir Temur vafotida marsiya yozishga va sultonlarga bagʻishlab qasida bitishga botina olmas edi. Xoja Ismat Temuriylar saroyida hurmat-eʻtiborga va shon-shuhratga munosib shaxs boʻlgani uchun ham bunga erishdi va faqat unga Amir Temur vafotida marsiya yozish ishonchi bildirildi. Davlatshoh Samarqandiy: “Mavlonoyi muazzam Aloiddin Shamshiykim, ilmi hikmatda zamonasining yaktosi erdi, mashoidin Xoja Hasan Attor ... va shuaro din Xoja Ismat Buxoriy bilan Komil Badaxshiy Mirzo Ulugʻbekning sharofatli zamonida *maydonga chiqqan olimlar, tariqat mashoyixlari va shuaro jumlasidandurlar*” [3] - deganda shoirning qasidachilikda mahorati baland ekanligini nazarda tutgandi. Chunki Xoja Ismat qasida ilmini mukammal bilgan va unga ulkan hissa qoʻshgan.

Qasida Rudakiy, Unsuriy, Farruxiy, Xoja Abdulloh Ansoriy, Nosir Xusrav, Sanoiy, Hoqoniy, Anvari, Jaloliddin Rumiy, Sa'diy, Salmon Sovajiy kabi forstojik shoirlari, Sakkokiy, Lutfiy, Atoyi, Gadoiy, Navoiy kabi o'zbek shoirlari ijodida ko'p uchraydi. Biroq, Xoja Ismatni "qasidanavislarning sultoni" deb ta'riflash xato bo'lmaydi. Zero, unga yetadigan qasidanavis ijodkor Temuriylar saroyida bo'lgan emas.

Temuriylar saltanati hukmdorlari Mirzo Ulug'bek, Xalil Sulton, Boysung'ur Mirzo, Shohrux Mirzo, Abdulqosim Bobur, Husayn Boyqaro, Shoh Malik va boshqalarga bag'ishlangan madhiya ruhidagi qasidalar xalq va podshohlar o'rtasidagi o'zaro dialogni shakllantirishda xizmat qildi. Xoja Ismatning falsafiy-irfoniy qarashlarini shartli ravishda ikki davrga ajratish mumkin:

birinchi, saroy bilan bog'liq ijtimoiy-siyosiy davr, bunga bevosita qasidalar va tasavufiy-orifona g'azallar misol bo'ladi;

ikkinchi, keksalik va faqirlik davri. Bu davrda u ko'proq zohidlik ruhidagi lirik asarlar yozganini qayd etish mumkin.

Xoja Ismatning har ikki davrdagi ijodi ham diqqatga sazovordir. Ijodkorning saroy bilan bog'liq go'zal qasida, g'azal va musammatlarida fozil insonning kayfiyatida ruhiy tetiklik va shijoat kuzatiladi. Do'stlik, go'zallik, yor vasfi, tabiat va bahor manzaralari, mamduh (yor)ning nozik xislatlari ko'tarinkilik bilan tarannum etiladi. Keksalik davrida zohidning ilohiy ishq tarannumi, ijtimoiy muammolar girdobiga g'arq bo'lgan omadsiz shaxsning firoqlari kabi mavzular she'riyatning o'n uch janrida ko'zga tashlanadi.

Temuriylar davri saroy adabiy muhitida qasidanavislik va qasidago'ylik ma'rifiy, ma'naviy va siyosiy targ'ibot o'chog'iga aylandi. Qasidago'ylik va qasidanavislik saroy arkonlari va davlat arboblari ma'naviy-ruhiy ozuqa va ijtimoiy-siyosiy mushohada yuritishga zamin tayyorladi.

Xoja Ismat Buxoriy ma'naviy merosining tahlili shuni ko'rsatadiki, alloma ijtimoiy-falsafiy g'oyalarining mohiyatini sohibqiron, yirik davlat arbobi, yengilmas sarkarda, o'rta asrlarda eng yirik davlatlardan birining bunyodkori Amir

Temur vafotiga bag‘ishlab yozgan marsiyasi va uning nevarasi Mirzo Ulug‘bekga atab yozgan qasidalarini ochib beradi.

Xoja Ismat Sohibqiron Amir Temurga atab marsiya yozishga musharraf bo‘lganligi manbalarda keltiriladi. Salohiddin Toshkandiy “Temurnoma” asarida ma’lumot berishicha, Xoja Ismatga bu marsiyani yozishni sohibqironning rafiqasi Bibixonim buyurgan. Marsiya dafn marosimida aytilgan. Bu asar 18 misra, ya’ni 9 baytdan iborat. Uning aynan Xoja Ismat tomonidan yozilishini shoirning nufuzi saroyda baland ekanligi, Sulton Xalil Mirzoga mudarris va sirdosh ustoz bo‘lganligi bilan izohlash mumkin.

Qasidanavislar amaldorlarni madh etish ko‘zda tutilmagan. Qasidalarda zamonlararo siyosiy-ijtimoiy masalalar, pand-nasihat, zarur va foydali ma’lumotlar yoritib borilgan.

Navoiy “Majolis un-nafois” tazkirasining beshinchi majlisida Tufayliy taxallusi bilan tanilgan va asosan madh mazmunida qasidalar bituvchi Husayn Ali Jaloyir haqida: “... qasida uslubi oning haqqidur, andoqki bu toifa ham musallam tutarlar” [4], - deydi. Demak, bu davrda qasidachilik alohida janrga aylangan.

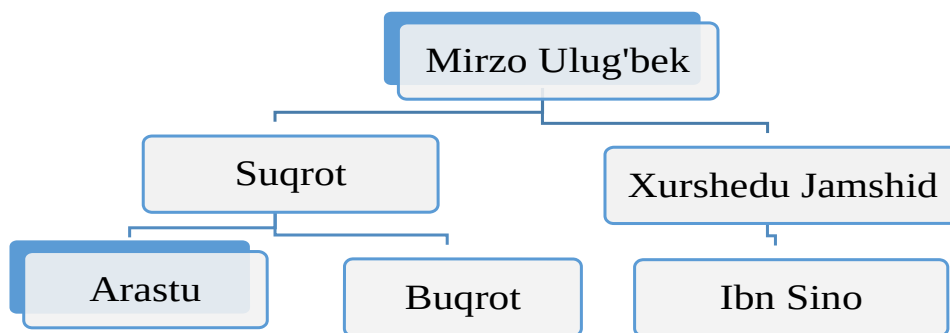
Xoja Ismatning aksariyat qasidalarini temuriyzodalar Xalil Mirzo, Shohruh va Ulug‘bek madhiga bag‘ishlangan. Qasidalarining asosiy g‘oyaviy mazmunida shaxs ibratini kuyiladi. Undan oldin esa, “Alloh, Muhammad payg‘ambar, chahoryorlar, shohlar, beklar va hokazolarni madh etiladi” [5].

Xoja Ismat bundan farqli o‘laroq mavzu doirasidan chetga chiqib, shohlarning diqqatini ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma’naviy masalalarga ham jalb qilgan. Xoja Ismat Buxoriy Ulug‘bekni marhamatli bo‘lishga undagan. U Ulug‘bek Mirzo saroyida siyosiy maslahatchi, tarixiy jarayonning faol ishtirokchisi bo‘lgan. Shuningdek, qasidalarida asosiy g‘oya va maqsad shohni shunchaki madh etish emas, balki ijtimoiy-siyosiy muammolarni ko‘tarib chiqish orqali xalq va davlat o‘rtasidagi muloqotni yo‘lga qo‘yish, shu orqali jamiyat muammolarini hal etishga uringan.

Mirzo Ulug'bek hukmronligi davrida (1409-1449 yy.) Movarounnahrda ilm-fan, san'at va adabiyot, falakiyot taraqqiy etdi [6]. Xoja Ismat bu haqda o'zining qasidasida:

Chu Suqrotu Buqrot, base chovushu darbon,
Chu Xurshedu Qamshidat, base bandavu chokar.
Zi bahsi tu dar hay'at Arastu shavad mulzam,
Zi nutqi tu dar hikmat shavad bo' Ali mahzar [7].

Mazmunan tarjimasi: U Suqrot va Buqrot kabi hikmat eshiklarini ochuvchi, uning eshigida Xurshid va Jamshiddek buyuk shohlar ham banda va askar bo'lishga yaraydi. Uning hay'atidan Arastu mulzam bo'ldi. Uning hikmatli nutqidan Ibn Sino mahzar bo'ldi.

Suqrotning fikricha, “hayot bu san’at, san’atni sayqallashtirishda san’atning o’zini bilish lozim, falsafaning asosiy amaliy masalasidan oldin ilmning mohiyati haqidagi masala turishi shart. Bilim predmet haqidagi tushunchadir. Unga tushunchani aniqlash orqali yetishish mumkin” [8]. Bu manbada Suqrot misoli asarga keltirilishi tasodif emas, balki bosh maqsadni namoyon qilish borasidagi muhim vosita sifatida keltiriladi. Ustozi avval sifatida Suqrot piri komil majozida bo’lib, u quyosh kabi porloq siymo, jismi pok ruh. U barkamollik cho’qqisiga erishgan komil inson, tanasi bir makonda bo’lib, lomakonni kezib yuruvchi sifatida yuzaga chiqadi. Jamshidning jomi, Iskandar ko’zgusi ham uning qalb ko’zgusi yonida xira ko’rinadi.

Ulug'bek O'rta Osiyo xalqlari ilm-fani va madaniyatini dunyoga tanitgan olimlarlan biri hisoblanadi. U Buqrot o'gitlariga munosib amal qilib, ko'p yillik hukmronligi davrida xalqlarning tinch-totuv yashashiga intildi, urushlarni to'xtatdi

va umrini ilm fan rivojiga bag‘ishladi. Asarning mazmun-mohiyatidan Xoja Ismat Ulug‘bekni juda qadrlaganligi va uning ilmiy salohiyati darajasini munosib baholay olganligi seziladi.

Mutafakkir-shoir Ulug‘bekni xurshid, ya’ni quyoshga qiyoslab, undan ilmu ziyo nuri taralib turgani va bu nur asrlar osha xalqqa yog‘du sochishini aytib, uni Firdavsiyning “Shohnoma”sidagi shoh Jamshidga qiyoslaydi. Mubolag‘aviy tashbehlarda uning aql-zakovatini Arastudan ustun qo‘yadi. Donishmandlikda uni Abu Ali Ibn Sino bilan tenglashtiradi. Qasidanavis shoir “Ulug‘bekning hikmatli nutqi olam uzra eshitilsa, go‘yo Ibn Sino hoziru nozir bo‘lar edi,” - deya Ulug‘bekni ta’riflaydi.

Shoh va qomusiy olim Mirzo Ulug‘bek Buqrot o‘gitlariga amal qilib, mislsiz ilmiy natijalarni qo‘lga kiritdi. 40 yillik hukmronligi davrida xalqni tinch-totuv yashashiga intildi, urushlarni to‘xtatdi va umrini ilm fan rivojiga bag‘ishladi. Buqrot “bilish jarayonida kuzatuv va tajribaning muhim ekanligi”ni ta’kidlagan edi. Buqrot o‘gitlariga amal qilgan Ibn Sino ham tibbiyot ilmi sohasida ko‘p ijobiy natijalarga erishdi. Sharqda Ibn Sino, G‘arbda Avisenna nomi bilan mashhur Abu ali Husayn ibn Abdulloh buyuk hakim, qomusiy alloma va mashhur mutafakkir sifatida butun olamga tanildi. Demak, Mirzo Ulug‘bek va Ibn Sino bilish jarayonida kuzatuv va tajribaning muhim o‘rni borligini ilmiy asos sifatida qabul qilishgan. Shu bois Ibn Sino tibbiyotda, Ulug‘bek astronomiya sohasida kamolot cho‘qqisini zabt etgan allomalardir.

Xoja Ismat Ulug‘bek Mirzoni “falak seni tasnifingni yozadi”, - deb, uni falakshunoslik sohasidagi ishlariga yuqori baho beradi. Olimlarni “chovush” sifatida zikr etib, shu tarzda Ulug‘bek Mirzo egallagan ilm cho‘qqisining naqadar osmono‘parligini ta’kidlaydi.

Diniy manbalarda ta’kidlanishicha, Yusuf payg‘ambar marhamatli, xushsurat va go‘zal bo‘lgan. Uning jamolini ko‘rgan kishi Alloh jalolini ko‘rgandek mamnun bo‘lar edi. Shuning uchun Xoja Ismat Ulug‘bek jamolini Yusuf payg‘ambarga qiyos etib (garchi uning akalari uni quduqqa tashlab ketgan bo‘lsalar ham, qalbi pok va go‘zal bo‘lganligini eslatish maqsadida), uni salobat va

salohiyatini ulug'laydi. Marhamatli shoh, dardlarga davo beruvchi olijanob sifatida qadrini ulug'laydi. Shu bilan u Sulton Xalilga rahm-shavqat so'raydi va marhamatli bo'lishga chaqiradi:

Shoho ba dardi besaru poyash rahm kun,
Maguzar to firoq kashad zoru muztarash [7.114].

Xoja Ismat hukmdorni madh etar ekan, uning diqqatini o'ta dolzarb siyosiy muammoga qaratadi va shu siyosiy muammoni ijobiy hal etishga umid bog'laydi. Zero, Xoja Ismatning Sulton Xalilga bo'lgan mehr-muhabbati, bu ustozning shogirdiga bo'lgan haqiqiy g'amxo'rligidan darak beradi. Bunday vaziyatda shoir o'zining jismonan dardiga da'vo izlash uchun emas, balki o'zining qalb og'rig'iga taskin berish uchun vijdoni oldida o'zini burchli hisoblaydi. "Firoq meni zoru muztar etmasin, menga rahm-shavqat aylab, yordam qo'lini cho'zing," - deb qat'iy murojaat qiladi. Xalil Sultonning avfini so'rash barobarida uning avfga arzigulik bir qator fazilatlari borligiga misol keltiradi. Sohibqiron Amir Temur zurriyodi Xalil Sulton Xurosonda devonalarcha sarson-sargardon umrguzaronlik qilayotgan gunohkorni kechirishini so'raydi. Ulug'bekni zulmparvar bo'lmaslikka chaqiradi.

Bundan ko'rinadiki, mutafakkir-shoir Temuriylar saroyida o'z ovozigga ega bo'lgan, o'z navbatida Ulug'bek ham Xoja Ismatning ilmiy salohiyati va nufuzini juda qadrlagan. Aks holda u bunga jur'at qila olmasdi.

Ulug'bek butun hayoti davomida Suqrot va Buqrot o'gitlariga amal qildi, o'zining "Ziji jadidi Ko'ragoniy" asari bilan Ptolemey, Kopernik, Galileylar kabi ilm-fan tarixida nom qoldirdi. Xoja Ismat ham G'arb falsafasidan, chunonchi, Suqrotning etika va estetika sohasidagi kashfiyotlaridan xabardor bo'lmaganda bunday tashbehu tazodlarni qasidada ishlata olmas edi. Ma'lumki, "Suqrot odob-axloqni nazariy jihatdan ilk bor teran tadqiq qilgan olimdir. U hamma uchun bir xil axloq qoidalarini yaratmoqchi bo'ladi. Masalan, adolat, mo'tadillik, ezgulik, sofdillik barcha uchun umumiy bo'lgan tushunchalardir. Uningcha, hech kim ongli ravishda ataylab yomonlik qilmaydi. Ezgulikni tushungan odam yaxshilik qiladi" [9]. Xoja Ismat Mirzo Ulug'bek fazilatlariga ana shu nuqtada turib baho beradi. U qasidada Xalil Sultonga ham xolis baho beradi:

Xalil Xisravi Sohibqiron ki bud

Asbobi saltanat zebovī darxo‘rash [10].

Mazmuni: Xalil Sulton Sohibqiron zurriyedi edi, yaʼni, saltanat surish unga xam yarashar edi.

Bu misralarda, birinchidan, Xoja Ismat “Xalil Sultonni adolatli shoh Xusravga tenglashtiradi va u ham go‘zal saltanatga munosib shaxs edi” - deb ta’riflashdan cho‘chimaydi. Ikkinchidan, Xoja Ismat Sulton Xalilni inson sifatida yaxshi bilgani uchun uning iqtidor va qobiliyatiga ishora qiladi.

XULOSA

Umuman olganda, avvalo Xoja Ismat Buxoriy o‘zining Amir Temur, Xalil Sulton, Mirzo Ulug‘bekka bag‘ishlangan qasidalarini yozishda yunon falsafasi namoyondalari Suqrot, Buqrot (Gippokrat) va Aristotel, sharq adabiyoti va falsafasi, ayniqsa peripatetik faylasuflar ijodi, xususan Ibn Sino ta’limoti, shuningdek, Abulqosim Firdavsiy va boshqa mutafakkirlarning ta’limotlari, g‘oyalari bilan tanish bo‘lganligini kuzatish mumkin.

Ikkinchidan, Xoja Ismat Buxoriyning “davlatda kim Sulaymon”, “hikmatda erdi Luqmon”, “ehsonda misli Hotam”, “shavkatda erdi chun Jam(shid)”, “zo‘rlikda ham chu Rustam”, “No‘shirovondek odil”, “g‘ayratda misli arslon, dasht ichra yoki qoplon”, “islom elini(ng) boshi, din erdi justujo‘si, shar‘iy edi guftugo‘si, millatining obro‘si”, “har ishda aqli komil” kabi tashbehu sifatlar Amir Temur fazilatlariga munosib ta’rifu tavsif hisoblanadi. Mohi tobon, yoron, burxon, olim, fozil, farzon, pahlavon kabi epitatlari Sohibqiron Amir Temurning fazilat, kuch-qudrat, aqlu farosatlariga berilgan munosib ijobiy bahodir.

Uchinchidan, Firdavsiyning mashhur “Shohnoma” asari Xoja Ismat Buxoriy uchun ilhom manbai bo‘lib xizmat qilishi bilan birga, Ulug‘bekni shoh Jamshid, yunon faylasuflari Suqrot va Gippokrat, vatandoshimiz Ibn Sinoga bilan tenglashtirgani va ularning fan sohasidagi ishlarini qasidalarda yoritgani diqqatga sazovor.

To‘rtinchidan, Xoja Ismat qasidalarida asosiy g‘oya va maqsad shohni shunchaki madh etish emas, balki imkon darajasida ijtimoiy-siyosiy muammolarni ko‘tarib chiqish va ularni ijobiy hal etish masalasidir.

ADABIYOTLAR:

1. Ashrafxo‘jayev F., Jo‘rayev Z. Hazrati Zangi Ota va Sohibqiron Amir Temur. - T.: Navro‘z, 2017. – B. 64.
2. Buxoriy,. Xoja Ismat Devon. -Dushanbe: “Iste’dod”, 2020. -B.537.
3. Samarqandiy, Davlatshoh. Tazkirat-ush-shuaro. O‘zR FASHI qo‘lyozmalar fondi. - № 53. –B.3-361.
4. Navoiy, Alisher. Majolis un-nafois. Mukammal asarlar to‘plami.20 tomlik. 13 tom. -Toshkent: “Fan”, 1997. – B. 61.
5. Nosirov O. O‘zbek klassik she‘riyati janrlari. -Toshkent: “O‘qituvchi”, 1979. –B.127-184.
6. Ma‘naviyat yulduzlari (Markaziy Osiyolik mashhur siymolar, allomalar, adiblar). // To‘plovchi va mas‘ul muharrir: M.M. Xayrullaev. Toshkent: “A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashr”, 2001. –B.172-180.
7. Buxoriy, Xoja Ismat Devon. //Nashrga tayyorlovchi Ahmad Karamiy. Ishkon. -Tehron. –B.92.
8. Yo‘ldoshev S., Usmonov M., Karimov R. Qadimgi va O‘rta asr G‘arbiy Yevropa falsafasi. -Toshkent: “Sharq”, 2003. -B.3-206.
9. Falsafa. Ensiklopedik lug‘at // Suqrot. O‘zR FA. –Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2010. – B.211
10. Xoja Ismat Buxoriy. Devon. Nashrga tayyorlovchi Ahmad Karamiy. - Tehron: “Ishkon”, 1987. 115 b.